

Кожобеков М.Ч., Чекиров К.Б.

КЫРГЫЗ-ТҮРК «МАНАС» УНИВЕРСИТЕТИНДЕГИ ДОКТОРАНТУРАНЫН (PHD) ПРОГРАММАСЫ

Кожобеков М.Ч., Чекиров К.Б.

ПРОГРАММА ДОКТОРАНТУРЫ (PHD) В КЫРГЫЗСКО-ТУРЕЦКОМ УНИВЕРСИТЕТЕ «МАНАС»

M.Ch. Kozhobekov, K.B. Chekirov

DOCTORATE PROGRAM (Ph.D) AT THE KYRGYZ-TURKISH MANAS UNIVERSITY

УДК: 378.25

Макалада жогорку билим берүүнүн жана илимий кадрларды даярдоонун үчүнчү баскычы болгон докторантуранын (PhD) программасынын мааниси жана аны аткаруунун альтернативдүү варианты катары, Кыргыз-Түрк “Манас” университетинде колдонулуп келген докторантуранын (PhD) программасы боюнча жалпы маалыматтар берилген.

Негизги сөздөр: университет, бакалавриат, магистратура, докторантура (PhD), билим берүү.

В статье приведен обобщенный обзор информации о реализации программы докторантуры (PhD) в условиях Кыргызско-Турецкого университета “Манас”, как альтернативный вариант подготовки высококвалифицированных научных кадров – докторов философии (PhD).

Ключевые слова: университет, бакалавриат, магистратура, докторантура (PhD), образование.

The article provides an overview of information on the implementation of the PhD program in the conditions at the Kyrgyz-Turkish Manas University, as an alternative option for the training of highly qualified scientific staff (PhD).

Key words: University, Bachelor's, Master's, Doctoral (PhD), education.

Кыргызстан эгемендик алгандан кийинки айрыкча көңүл бурулуп да, үзгүлтүксүз реформаланып да келе жаткан тармактардын бири – билим берүү системасы. Билим берүү системасы менен илимий изилдөө мекемелери үчүн кадрларды даярдоо максатында өлкөбүздө атайын мыйзамдар чыгарылып, керектүү чаралар көрүлүп келет. Белгиленген максатты жүзөгө ашыруу максатында, Кыргызстандын жогорку билим берүү системасы үчүн азырынча эки баскычтуу – бакалавриат жана магистратура программалары киргизилген [1,2,3]. Анткен менен мында билим берүү менен жаштарды илимий изилдөөгө бура турган багыттар үчүн аткарылбай калган өксүктүк байкалат. Ал биринчи кезекте, Батыш өлкөлөрүнүн системасында практикаланып келген үч баскычтуу – Бакалавриат (*Bachelor's degree*), магистратура (*Master's degree*) жана докторантура (*Ph.D*) программасынан алынып, бирок бизде анын толук иш жүзүнө ашырылбай келишине байланышкан маселе [4]. Экинчиден, билим берүү системасы менен илимий изилдөө багыттары ортосундагы байланышты камсыздоо проблемасы. Жалпы жонунан айтканда, билим берүү

системасы азыркыдай бакалавриат, магистратура программалары аркылуу иш жүзүнө ашырылса, анда сөзсүз түрдө докторантуранын (PhD) программасы да киргизилиши керек.

Азыркы глобалдашуу шартында дүйнөнүн алдыңкы өлкөлөрү жогорку кесиптеги илимий кадрларды даярдоодо үч баскычтуу илим жана билим берүү системасына өткөнү маалым. Батыш билим берүү системасында философия доктору (PhD) жападан жалгыз жана эң жогорку илим даражасы эсептелет. Бакалавриат, магистратура, докторантура (PhD) программаларынан турган үч баскычтуу илим жана билим берүү системасы өз тармагы боюнча адисти үзгүлтүксүз, системалуу, комплекстүү даярдоого багытталат [5]. Болочок адис үчүн студенттик убактан баштап илим чөйрөсүнө тартылууга шарт түзүлүп, магистратуралык этапта илимге шыктуулар иргелет. Докторантура (PhD) программасы белгилүү бир тармак боюнча дасыккан адисти тарбиялап чыгарат. Үч баскычтуу үзгүлтүксүз илим жана билим берүү системасынын натыйжасында, адис илим докторунун (PhD) даражасын 30 жаш курагына чейин алууга жетишет. Андан ары ал жаштык дем менен кесиптик шыгын өнүктүрүүгө, илимий изилдөөлөрдү жүргүзүүгө кенен мүмкүнчүлүк алат. Докторантура (PhD) программасы университеттин базасында аткарылгандыктан, докторант (PhD) дайыма жана үзгүлтүксүз бир кафедранын көзөмөлүндө тарбияланып, илимий даанышмандын жетегинде илим жолуна түшөт. Ошондуктан докторантура (PhD) программасынын мааниси жана аны аткаруунун альтернативдүү варианты катары, Кыргыз-Түрк “Манас” университетинде колдонулуп келген докторантура (PhD) программасынын тажрыйбасы менен бөлүшүүнү туура көрдүк.

Кыргыз-Түрк “Манас” университетинде да үч баскычтуу илим жана билим берүү системасы практикаланып, анын үзүрү эки боордош элдердин коомдук-экономикалык турмушуна көмөк берип келе жатканы маалым. Кыргыз-Түрк “Манас” университети Кыргыз Республикасы жана Түркия Республикасынын Өкмөттөрү тарабынан 1995-жылы, 30-сентябрда Измир шаарында кол коюлган “Кыргызстандын борбору Бишкек шаарында Кыргыз-Түрк “Манас” университетин негиздөө туурасындагы эл аралык келишимдин” негизинде ачылып, 1997–1998-

окуу жылынан тартып, студенттерди кабыл алып, билим бере баштаган [6].

Кыргыз-Түрк “Манас” университетинин Камкорчулар кеңешинин чечими менен магистратура жана докторантура (PhD) программаларын ишке ашыруу жана магистранттарды, философия докторлорун (PhD) даярдоо максатында окуу жайда 2001-жылы Коомдук илимдер жана Табигый илимдер институттары түптөлгөн. КТМУда окутулуп жаткан магистратура жана докторантура (PhD) программалары Америка Кошмо Штаттарынын үлгүсүндө алынган. Эскерте кетчү жагдай, анын Европа өлкөлөрүндө практикаланып келген магистратура жана докторантура (PhD) программаларынан кескин жана сапаттык айырмачылыктары бар.

КТМУда Коомдук илимдер менен Табихый илимдер багытындагы философия докторлорун (PhD) даярдоо максатын аркалаган Коомдук илимдер институту менен Табихый илимдер институту иштейт. Программаларды ишке ашыруу, окутуу жана кадрларды тартуу сыяктуу уюштуруудан баштап, илимий изилдөөгө чейинки маселелер магистратура жана докторантура (PhD) программалары боюнча иштелип чыккан Инструкцияда каралган [7]. Институт кафедралар менен окуу процесси ортосундагы байланышты камсыз кылган координациялык иш жүргүзөт. Институт директор, анын жардамчылары жана студенттик бөлүмдөн куралып, анын негизги функциясы координациялык жана техникалык иштерди камтыйт. Ал эми, кафедра-лардын жаңы программаларды ачуу сунушу, андагы предметтер менен кредит саат көлөмү; профессордук-окутуучу курам; кабыл алына турган контингент жана кийинки окуу процесси менен докторантурадагы (PhD) илимий диссертацияга байланышкан маселелер институттун Кеңешинде каралат. Институттун Кеңеши коллегиялуу орган жана анын ар бир мүчөсү бирдей укуктагы добушка эгедер. Докторантура (PhD) программасынын жоопкерчилигине жараша институт Кеңешинде кабыл алынган маселелер, кийин Окумуштуулар кеңеши, керектүү деп эсептелгендер Билим комиссиясында жана Камкорчулар кеңешинде каралат.

Докторантура (PhD) боюнча жаңы багыттагы программаларды ачуу кафедранын негизги милдеттеринин бири. Ал үчүн кафедранын окуу жана илимий изилдөө ишин алып бара турган жетиштүү деңгээлдеги профессордук-окутуучу курамы болуш керек. Профессордук-окутуучу курам окутула турган предметтерден тышкаары, докторанттын (PhD) болочоктогу илимий диссертациясына жетекчилик жасай ала турган абалда куралышы талап кылынат. Ошондуктан кафедранын профессордук-окутуучу курамы жетиштүү даражада профессор жана доценттерден болушу керек. Эгер, кайсыдыр бир кафедра окутуучулардын жетишсиздигине карабастан, жаңы программаны ачуу талабы менен кайрылса, ал институттун Кеңеши тарабына четке кагылышы мүмкүн.

Докторанттык (PhD) академиялык даражасына багытталган докторантура (PhD) программалары – милдеттүү жана тандалма, кредиттүү жана кредитсиз предметтерден, семинарлар, диссертация жана чыгармачыл эмгектер менен байланышкан башка академиялык иштерди камтыйт. Докторантура (PhD) программасындагы сабактарды профессордук-окутуучулук курамдын мүчөлөрү гана (профессор, доцент, доценттин милдетин аткаруучу) окута турган шарт коюлат.

КТМУнун докторантура (PhD) программасына магистр даражасын алгандар тапшыра алышат. Бул учурда докторантурага (PhD) тапшыргандардын дипломунун орточо баасы 100 баллдык баалоо системасы боюнча 70тен кем эмес, ал эми 4 баллдык баалоо системасы боюнча 2.30тен төмөн болбошу каралган.

Талапкер докторантура (PhD) программасына тапшырыш үчүн чет тилдердин бирин жакшы билиши керек. Чет тилдер боюнча багыт институттун Башкаруу кеңеши тарабынан белгиленет. Магистратура жана докторантура (PhD) программасына тапшырыш үчүн адистик экзамен комиссиясы түзүлөт. Комиссия жарыяланган ар бир программага тийиштүү кафедранын профессордук-окутуучулук курамдын мүчөлөрүнүн ичинен (профессор, доцент жана доценттин милдетин аткаруучу) аныкталат. Кафедра сунуш кылган үч негизги жана эки жардамчы мүчөдөн турган комиссия, институттун Башкаруу кеңешинин чечимине ылайык курулат.

Катталуу укугуна ээ болгон талапкерлер талап кылынган документтерди жарыяда көрсөтүлгөн каттоо мөөнөтү ичинде институтка тапшырып, каттоодон өтүүсү керек. Документтер толук тапшырылбаса, каттоо жүргүзүлбөйт. Кандайдыр бир документтин түп нускасы берилбеген учурда, талапкер окуудан четтетилет. Бош калган орундарга жарыяланган тизмедегилер арасынан көрсөткүчтөрүнө жараша тандалган талапкерлер үчүн акыркы каттоо жүргүзүлөт.

Кыргыз-Түрк “Манас” университетиндеги окуу тили кыргыз жана түрк тилинде жүргүзүлө тургандыгына байланыштуу, белгилүү программага катталган студенттер үчүн окуу тил экзаменге кириш маселеси каралган. Эгер, студенттин кыргыз жана түрк тилдерин биле турганын далилдеген документи болсо, анда ал тил экзаменден бошотулат.

Тиешелүү документти жок студент тил боюнча экзаменге кирет. Экзамендин тартиби институттун Башкаруу кеңешинин чечими менен аныкталат. Университет тарабынан өткөрүлгөн тил экзаменден 67 жана андан жогору балл алган талапкерлер милдеттүү түрдө тил үйрөнүүдөн бошотулушат.

Тил экзаменден өтпөй калган талапкер өз каалоосу менен Кыргыз-Түрк “Манас” университетинин даярдоо курсунда тил үйрөнүү программасында окууга милдетүү. Институттун Башкаруу кеңешинин чечими менен тил үйрөнүүгө студентке төрт семестрдик мөөнөт берилет жана ал магистратура

тура, докторантура (PhD) билим берүү мөөнөтүнө кошулбайт.

Докторантура (PhD) программасы эң аз жыйырма бир (21), эң көп отуз үч (33) кредиттик сааттан турат. Анда адистик үчүн керек деп эсептелген сабактар окутулуп, талапкердин илимий изилдөө багытына жолдомо берилет. Кредиттик 1 саат, бир саатык академиялык убакыт менен белгиленет. Кредиттик окутуу технологиясы болсо, үзгүлтүксүз окутуу жана өз алдынча даярдануу ыкмасы менен айкалыштырылат. Талапкердин окуу мөөнөтү жети семестрдик мөөнөттү кучагына алып, ал квалификациялык экзамен тапшыруу жана диссертацияны жактоо менен жыйынтыкталат. Мындан тышкаары, Академиялык кеңештин өтүнүчүнө ылайык жана институттун Башкаруу кеңешинин макулдугу менен эң көп дегенде төрт семестр кошумча мөөнөт берилиш маселеси каралган.

Илим кадрларын даярдоо айрыкча түйшүктүү проблемалардын бири экендиги талашсыз маселе жана ага Манас университетинде өзгөчө көңүл бурулат. Докторантура (PhD) программасын үзгүлтүксүз улантуу максатында, магистратура жана докторантура (PhD) программалары үчүн өзгөчө статустагы студенттерди окутуу багыты да каралган. Ал үчүн билим деңгээлин жана тажрыйбасын жогорулатууну каалаган жетиштүү диплом ээси, белгилүү бир кафедранын жана институттун Башкаруу кеңешинин макулдугу менен өзгөчө статустагы студент катары кабыл алынат. Мындай статустагы студент ошол семестрде окутула турган сабактарга катыша алат. Ал күндүз окуган студенттер сыяктуу эле, катышкан сабактарга байланыштуу бардык шарттарды жана талаптарды аткарышы керек. Өзгөчө статустагы студенттерге диплом же наам берилбейт, семестрдин аягында гана катышкан тизмеси менен алган баллдарын көрсөткөн документ тапшырылат. Эгер, ал кийинки жылы магистратура жана докторантура (PhD) программасына кабыл алынса, анда мурда окуп, экзаменден өткөн предметтерди тапшырган деп саналат.

Докторанттын (PhD) негизги темалар менен бирге илимий диссертацияга тиешелүү проблемаларды өздөштүргөндүгүн аныкташ үчүн, ошондой эле билим деңгээлин тереңдетүү максатында квалификациялык экзамен өткөрүлөт. Квалификациялык экзаменге – кредиттердин бардыгын аткарган жана керектүү орточо баага жетишкен докторанттар (PhD) кире алышат. Докторантурага (PhD) кабыл алынгандар эң кеч дегенде бешинчи семестрде квалификациялык экзаменге кирүүгө милдеттүү. Докторантура (PhD) программалары боюнча квалификациялык экзамен жазуу жана ооз эки түрүндө өткөрүлөт. Доктордук (PhD) квалификациялык экзамен докторант (PhD) ийгиликтүү өтүү деп кабыл алынышы үчүн жазуу жана ооз эки экзамендердин ар биринен 100 баллдан эң аз 70 балл алуусу зарыл. Бул экзамендердин кайсы биринен өтпөй калган докторант (PhD) жалпы квалификациялык экзамен

боюнча канааттандыраарлык эмес деп табылат жана кийинки квалификациялык экзаменде ошол эле комиссияга жазуу жана ооз эки түрүндө эки экзаменди тең кайра тапшырат. Экзаменден да өтпөгөн же экзаменге кирбеген докторант (PhD) окуудан чыгарылат.

Докторантура (PhD) боюнча квалификациялык комиссия тийиштүү кафедра башчылыгы тарабынан сунуш кылынат. Үч негизги жана эки запастагы профессордук-окутуучу курамдан (профессор, доцент) турган комиссия мүчөлөрүнүн бири адистиги жакын кафедрадан болушу керек. Квалификациялык комиссия институттун Башкаруу кеңеши тарабынан бекитилет.

Сабактарын жыйынтыктап, докторантура (PhD) боюнча квалификациялык экзаменди ийгиликтүү тапшырган жана диссертациялык иши кабыл алынган докторант (PhD) диссертациялык комиссиянын көзөмөлүндө диссертациялык ишти жактоого кирише алат. Квалификациялык экзаменди ийгиликтүү тапшырган докторант (PhD) үчүн тийиштүү кафедра башчылыгынын сунушу жана институттун Башкаруу кеңешинин макулдугу менен квалификациялык экзамен өткөрүлгөн күндөн кийин бир ай ичинде эксперттик комиссия түзүлөт. Диссертациялык иш боюнча түзүлгөн диссертациялык комиссиянын курамына мүчө катары үч окутуучу кирет. Комиссияда диссертациялык иштин жетекчисинен башка, тийиштүү кафедрадан тышкаары бир мүчө катышат. Тийиштүү кафедранын сунушу жана институттун Башкаруу кеңешинин макулдугу менен эксперттик комиссиянын курамы өзгөртүлүшү мүмкүн.

Докторантура (PhD) программасында квалификациялык экзаменди ийгиликтүү тапшырган докторант (PhD) аткара турган изилдөөсүнүн максатын, ыкмасын (методдорун) жана иш планын камтыган диссертациялык иштин план-проспектин даярдап, ошол эле жарым жылдыктын ичинде аттестациялык комиссияга жактоого чыгарат.

Диссертациялык иштин план-проспекти кабыл алынбаган докторант (PhD) болсо, жаңы жетекчини жана диссертациялык ишти тандоого укуктуу. Мындай жагдайда жаңы диссертациялык иш боюнча байкоочу комиссия түзүлүшү мүмкүн. Программаны ошол эле жетекчи жана ошол эле тема менен улантууну каалаган докторант (PhD) үч ай ичинде, ал эми жетекчини жана диссертациялык иштин темасын алмаштырган докторант (PhD) болсо, алты ай ичинде кайрадан диссертациялык иштин план-проспектинин коргоо экзаменине чыгарат. Эгер, докторант (PhD) экинчи ирээт диссертациялык иштин план-проспектинин экзаменин ийгиликсиз тапшырса, анда анын институт менен мамилеси үзүлөт.

Диссертациялык иштин план-проспекти кабыл алынгандан кийин диссертациялык иш боюнча байкоочу комиссия курулат жана ал диссертациялык ишти караш үчүн бир жылда эки жолу чогулат. Докторант (PhD) чогулуштан жети күн мурда

комиссиянын мүчөлөрүнө жазуу түрүндө отчет берет жана бул отчетту комиссиянын чогулушунда ооз эки түрдө жактайт. Отчетто бул убакка чейин жүргүзүлгөн изилдөөлөр жана кийинки семестрде аткарыла турган иштер көрсөтүлөт. Комиссия докторанттын (PhD) диссертация боюнча аткарган иштерин – “ийгиликтүү” же “ийгиликсиз” деп аныктайт.

Докторант (PhD) диссертациясын жактоо экзаменине кириш үчүн аттестациялык комиссияга жок дегенде төрт жолу аралык отчет берип, алардын үчөөнү ийгиликтүү тапшырышы керек. Аралык отчеттун тапшырбаган же отчеттордун жыйынтыгы ийгиликсиз деп табылган докторанттын (PhD) ошол семестрдеги диссертациялык ишинин натыйжасы “ийгиликсиз” деп табылат. Сабактарын ийгиликтүү жыйынтыктап, квалификациялык экзаменди тапшырган жана диссертациялык иштин план-проспектиси кабыл алынган докторант (PhD), доктордук диссертациялык ишти жазууга киришет.

Диссертациялык иш тийиштүү институттун диссертациялык иш жазуу эрежелерине ылайык жана программада каралган окутуу тилдеринин биринде жазылат. Институттар болсо, диссертациялык иштин жогорку илимий талапка жана этикалык принциптерге жараша жазылышын көзөмөлдөйт. Ошондой эле кетирген каталарды оңдоого багыт берет.

Докторанттын (PhD) илимий изилдөө жыйынтыгы Диссертациялык кеңеште сыналат эмесби. Диссертациялык кеңеш башында кафедранын Академиялык кеңешинде белгиленип, ал институттун Башкаруу кеңеши тарабынан аныкталат. Диссертациялык кеңеш докторанттын (PhD) диссертациялык ишин караган эксперттик комиссия курамындагы үч окутуучу, ошондой дагы эки адистен куралып, алардын бири башка ЖОЖдон чакырылат. Докторанттын (PhD) кошумча жетекчилери Диссертациялык комиссияга мүчө боло алышпайт жана добуш берүүгө укугу чектелген. Ошол эле кезде, алар диссертациялык иш боюнча бардык чогулуштарга катышып, өз ой-пикирлерин билдире алышат.

Комиссия мүчөлөрү диссертациялык иш өткөрүлгөн күндөн кийин эң эрте он беш, эң кеч дегенде бир ай ичинде докторантты (PhD) диссертациялык жактоого кабыл алат. Диссертациялык ишти жактоо каалаган угуучуларга ачык түрдө өткөрүлөт.

Доктордук (PhD) диссертациянын кол жазмасынын кабыл алынышы үчүн темасы жана кесиптик

тармагы боюнча улуттук же эл аралык деңгээлдеги рецензиялануучу журналда жарыяланган бир макала болушу талап кылынат.

Диссертациялык иш ийгиликтүү жакталган шартта, ошол күндөн тартып 1 ай ичинде Институтка тапшырылышы керек. Диссертациялык ишке байланышкан документация Институттун Башкаруу кеңеши тарабынан аныкталат. Кыргыз-Түрк “Манас” университети тарабынан берилген илим докторунун (PhD) диплому Түркия Республикасында жана Батыш өлкөлөрүндө кабыл алынып, анын эл аралык эквиваленттүүлүгү камсыз кылынган.

Азыркы учурда коомдук илимдер институтунда 6 багыт боюнча докторантура (Ph.D) программасын 69 докторант ийгиликтүү аяктап, философия докторунун (Ph.D) илимий даражасына ээ болушту. Табигый илимдер институту тарабынан ишке ашырылып жаткан докторантура багыты боюнча 7 докторант диссертацияларын ийгиликтүү коргошуп, философия докторунун (Ph.D) илимий даражасын алышты. Бүтүрүүчүлөр Кыргызстан менен Түркия Республикасынын университеттеринде жана башка билим берүү мекемелеринде үзүрлүү эмгектенишүүдө.

Адабияттар:

1. Концепция развития образования в Кыргызской Республике до 2020 года.
2. Стратегия развития образования в Кыргызской Республике на 2012-2020 годы.
3. Беделбаева А.З. Реформирование в системе высшего образования Кыргызстана в русле Болонского процесса. http://arch.kyrlibnet.kg/uploads/KNUBEDELBAEVA_A_Z.2014-2.pdf; Торобеков Б.Т. Развитие рамки квалификаций в Кыргызской Республике. // Наука, новые технологии и инновации, 2016. № 10. – 269-271.
4. Структура образования Кыргызской Республики и пути ее реформы. К.А.Калдыбаев. http://nbisu.moy. su/ ld/11/1141_K.A.Kaldybaev.pdf.
5. Байденко В.И., Селезнева Н.А. Пути совершенствования докторской подготовки: Европа и США // Высшее образование в России. 2010. №11. С.99-112.
6. “Кыргызстандын борбору Бишкек шаарында Кыргыз-Түрк “Манас” университетин негиздөө туурасындагы эл аралык келишим”, Измир, 1995, 30-сентябрь.
7. Магистратура жана докторантура (PhD) программалары боюнча билим берүү жана сынак өткөрүү тартиби боюнча инструкция. КТМУ, Бишкек, 2015.

Рецензент: д.пед.н., профессор Алимбеков А.